

**Academia Română
Institutul de Istorie „George Barițiu”
Cluj-Napoca**

**DIMENSIUNILE ETNICITĂȚII ÎN EVOLUȚIA CONCEPTULUI DE
CETĂȚENIE ÎN ROMÂNIA MODERNĂ**

Rezumat

Coordonator :
Dr. Lucian NASTASĂ-KOVÁCS
Cercetător științific principal I

Doctorand:
Liviu-Ioan NEAGOE

2013

Cuvinte cheie: cetățenie, istorie intelectuală, anti-Semitism, constituționalism

Teza de față analizează, dintr-o perspectivă comparată focalizată pe dimensiunea etnică a ideii de cetățenie, înțelegerea, evoluția și practica ideii de cetățenie în România Mică și în Transilvania, în perioada cuprinsă între adoptarea primei Constituții moderne, respectiv adoptarea dualismului austro-ungar, și constituirea României Mari. Lucrarea este elaborată din perspectiva istoriei intelectuale și urmărește, pe baza documentelor istorice, modul cum a fost argumentată și administrată cetățenia de către elitele politice și intelectuale care au fundamentat statul român modern. Evoluția intelectuală a ideii de cetățenie a fost urmărită comparativ, prin grila analitică excludere administrativă – includere simbolică, pentru România Mică și Transilvania. Tradiția juridică a statului român modern a favorizat în acordarea cetățeniei principiul jus sanguinis, al comunității de descendenți, în detrimentul principiului jus solis, al apartenenței teritoriale. În conformitate cu acest principiu, regăsit în documentele juridice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, legiferat prin Codul Civil din 1865 și prin Constituția din 1866, populația necreștină era exclusă de la acordarea cetățeniei iar etnicilor români le era recunoscută calitatea de român indiferent dacă aceștia locuiau sau nu pe teritoriul țării.

În ordine cronologică și tematică, primul capitol analizează originile intelectuale ale ideii de cetățenie în România modernă în raport cu tradiția juridică și particularitățile constituționalismului. Au fost analizate proiectele constituționale, dezbaterile intelectuale și polemice derulate pe marginea discutării textului constituțional și traseul modernizării politice prin sublinierea particularităților istorice care au însoțit evoluția ideii de cetățenie de la prima mențiune a termenului în vocabularul limbii române, la începutul anilor 1840, la prevederile constituționale referitoare la naturalizare. Termenul „cetățean” reprezenta, pentru jumătatea secolului al XIX-lea, o inovație lingvistică fără acoperire în realitatea socială. Fără o burghezie autohtonă capabilă să fundamenteze un regim constituțional pe principii liberale, locul unde ar fi trebuit să apară o clasă de mijloc autentică a fost luat de intelectuali, cei mai mulți dintre ei întorși de la studii din universitățile occidentale, care și-au convertit prestigiul intelectual în capital politic.

Principala direcție în care elitele române moderne au excelat a fost proiectul de construire a națiunii. Acest proces a fost unul direcționat politic, întrucât modernizarea politică a fost anterioară modernizării economice și a avut ca efect dezvoltarea sectorului public și a unei birocrații naționale dependentă de resursele statului. În tot acest proces țărănimea a fost cea sacrificată, chestiunea agrară fiind principala provocare căreia elitele politice și intelectuale au trebuit să-i facă față, ea primind o soluție parțială, justificată politic și nu fundamentată economic. Controversata chestiune agrară a făcut ca țărănimea să devină dintr-un obiect al economiei un subiect al literaturii și principala referință culturală în definirea națiunii. Astfel încât, constituirea unei hermeneutici identitare care definea națiunea în termeni etniciști și esențialiști a fost nu doar soluția parțială, în grilă culturală, la chestiunea agrară, ci și răspunsul, în cheie politică, la chestiunea evreiască.

Spre deosebire de statele Europei occidentale, pentru care emanciparea evreilor a fost o consecință firească a modernizării, România – alături de toate statele din centrul, sudul și estul Europei – a experimentat o modernizare întârziată, care a presupus simultan cu codificarea juridică a cetățeniei și cu constituirea unui sistem politic și constituțional modern, dezvoltarea unei birocrații și a unei culturi naționale. Idealul unității naționale a subordonat toate eforturile elitelor politice și intelectuale românești de a construi un stat modern. Pilonii modernizării statului – legislație, administrație, educație – au fost importate din modelele țărilor occidentale și adaptate realităților unei țări prea puțin moderne. Celebra formulă a „formelor fără fond” definește în egală măsură un stigmat cultural și o realitate socială. Pe cale de consecință, ideea de cetățenie a comportat o pronunțată dimensiune etnică exprimată prin excluderea administrativă a alogenilor, referința constituind-o evreii. Privit prin această paradigmă, discursul antisemit românesc din ultima treime a secolului al XIX-lea poate fi interpretat ca parte a discursului modern asupra națiunii și definirii identității naționale. Acest discurs a conferit o dimensiune exclusivă ideii de cetățenie și este structural diferit de discursul antisemit radical și antimodern din anii 1930.

Al doilea capitol se constituie ca o amplă investigație analitică asupra dezbatelor și polemicilor a ceea ce a fost cunoscut sub numele de „chestiunea evreiască”. Apărută ca reflecție intelectuală cu o importantă miză politică asupra unei realități incomode care a însoțit modernizarea statului român, „chestiunea evreiască” a marcat traseul, de la

excludere la emancipare, al unei populații care a participat, într-un fel care nu fusese anticipat atunci, la așezarea modernității în cadrele societății românești. Neemanciparea evreilor, mai dinamici economic și a căror prezență era mai vizibilă în mediul urban, cu precădere în comunitățile din Moldova și în cele aflate la intersecția drumurilor comerciale, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, reflectă echilibrul fragil dintre naturalizarea unei populații a cărei emancipare nu era din dorită nici posibilă și presiunile externe privind acordarea de drepturi politice întregii populații evreiești din România.

Este definitoriu pentru cultura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea faptul că intelectualii români, în marea lor majoritate, au avut o poziție publică declarat antisemită. Am desemnat prin termenul „intelectuali” personalitățile culturale cele mai proeminente care s-au exprimat în chestiunea evreiască, chiar dacă cele mai multe dintre acestea și-au asumat anumite opțiuni politice, operând o selecție din care fac parte doi scriitori: poetul Mihai Eminescu și prozatorul Ioan Slavici, doi istorici: A. D. Xenopol și Nicolae Iorga, și doi filosofi: Vasile Conta și Constantin Rădulescu-Motru. Ei definesc și particularizează tabloul intelectual al unei epoci în care discursul identitar și codul românesc al națiunii au căpătat preponderență în dezbaterile a ceea ce istoriografia a încetățenit sub termenul de „chestiunea evreiască”. Pentru Eminescu, cel din publicistica sa conservatoare, rezolvarea chestiunii evreiești decurgea firesc din rezolvarea chestiunii agrare. Antisemitismul său, departe de a fi unul visceral și vocal, operează cu argumentul ireductibilității ontologice: nefiind români, evreii nu sunt și nu pot fi asimilați, ei rămân străini de rit necreștin. Dimpotrivă, Slavici, ale cărui origini ardelene îl calificau pentru un spirit tolerant, demonstrează o virulență antisemită neobișnuită. Pentru Slavici evreii sunt un cancer social care trebuie extirpat din corpul națiunii, iar această operație este una de igienă socială. Condițiile de posibilitate ale naturalizării evreilor sunt analizate de A. D. Xenopol, pentru care soluția dezirabilă de rezolvare a chestiunii evreiești o constituie naturalizarea individuală. Chiar dacă era fundamentat pe o realitate economică ușor de probat pentru un istoric, antisemitismul lui Xenopol este unul moderat iar asimilarea evreilor în esență un proces cultural. Ca personalitate publică și istoric, N. Iorga se simte dator să intervină în dezbaterile privind acordarea cetățeniei, condamnând încercarea de emancipare progresivă a evreilor. Pentru Iorga chestiunea evreiască nu este sinonimă cu mecanismul politic de eliminare a evreilor din viața țării, ci reprezintă afirmarea

drepturilor istorice ale națiunii române. Prioritatea principiului conservării națiunii în raport cu principiile umanitare generoase dar lipsite de fundament ale libertății și egalității este susținută, cu argumente preluate din filosofia sa deterministă, de filosoful V. Conta. Spre deosebire de Conta, care și-a enunțat opiniile antisemite de la înălțimea catedrei și de la tribuna parlamentar, C. Rădulescu-Motru a folosit antisemitismul strict ca obiect de studiu. El a analizat fundamentarea teoretică a antisemitismului românesc din perspectiva etnicului și a specificului național.

Emanciparea evreilor a constituit, pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un controversat subiect de dezbatere constituțională. Oportunitatea integrării în textul constituțional a unui articol care să fie favorabil naturalizării evreilor a beneficiat de puternice dezbateri. Antisemitismul gălăgios al unor publicații precum *Românul* sau *Trompeta Carpaților* și devastarea sinagogii Templului Coral au determinat limitarea naturalizării evreilor. Conform variantei finale a textului constituțional, doar persoanele care își puteau dovedi calitatea de român și străinii de rituri creștine puteau beneficia de privilegiul cetățeniei. Referința la „străinii de rituri creștine” a dat conținutul exploziv și celebritatea articolului 7 al Constituției din 1866. Situația evreilor era complexă întrucât aici interferau factori demografici, datorită imigrației crescute și sporului demografic superior al populației evreiești, cât mai ales factori sociali și economici. Datorită puterii economice tot mai crescute a evreilor exista teama, împărtășită de majoritatea oamenilor politici și intelectualilor români care s-au pronunțat pe marginea articolului 7, că dacă ar fi beneficiat de drepturi politice evreii ar fi putut intra în Parlament și ar putut influența deciziile politice în interes personal și nu în interesul națiunii. Din această perspectivă, chestiunea evreiască transgresa domeniul religios, fiind în esență o chestiune economică și nu în ultimul rând una culturală care a fost instrumentalizată politic.

Modificarea articolului 7 din Constituție, ca urmare a prevederilor Tratatului de la Berlin care condiționa recunoașterea oficială a independenței României, marchează o schimbare de paradigmă în evoluția constituționalismului românesc și redefiniște relațiile dintre români și evrei. Datorită amplitudinii acestei chestiuni am procedat în cadrul lucrării la o analiză pe mai multe paliere. Un prim palier se referă la dimensiunea juridică și consecințele constituționale ale revizuirii prin modificarea naturii cetățeniei datorită eliminării criteriului religiei în acordarea naturalizării. Dezbaterile parlamentare care au

conturat filosofia juridică atașată chestiunii evreiești au evaluat evreitatea ca întreg, considerând-o ca o populație unitară, compactă, cu o identitate distinctă. Organizațiile evreiești europene au încercat să emancipeze întreaga populație evreiască din România dar principiile cuprinse în articolul 44 al Tratatului de la Berlin au intrat în contradicție cu filosofia juridică românească, din compromisul care a rezultat evreii au fost incluși în categoria străinilor „supuși sau nesupuși unei protecțiuni străine” și putând fi naturalizați doar individual. Restricțiile legislative referitoare la evrei erau justificate, de majoritatea politicianilor și intelectualilor români, de teama că naturalizarea tuturor evreilor ar fi fost sinonimă cu extincția națiunii române și că românii ar fi ajuns să fie dominați economic și social de către evrei.

Un al doilea palier privește dimensiunea politică a modificării articolului 7 din Constituția din 1866. Din analiza documentelor de arhivă privind naturalizarea evreilor pentru perioada 1879-1900 se desprind o serie de concluzii. În primul rând, posibilitatea naturalizării individuale a condus la o inflație de cereri de naturalizare. Această inflație de cereri de naturalizare apărută în primii ani ai perioadei menționate a fost limitată de autoritățile române prin analizarea fiecărui caz în parte, ceea ce a birocratizat procedura de naturalizare și a creat întârzieri legislative. În al doilea rând, obținerea cetățeniei era dezirabilă întrucât oferea avantajul concret al unei cariere profesionale și al avansării în ierarhia socială. E de înțeles de ce evreii care au depus cereri de naturalizare aparțineau păturii culte laice și burgheziei mijlocii-înalte a populației evreiești. A existat astfel o certă voință de naturalizare la nivelul acelei pături a populației evreiești care își dovedise emanciparea intelectuală și materială. Deoarece, în ultimul dar nu în cel din urmă rând, obținerea naturalizării nu era accesibilă oricărui membru al populației evreiești.

Un al treilea palier se concentrează pe un aspect mai puțin relevat de istoriografia dedicată modificării articolului 7 din Constituție: bătălia diplomatică a reprezentanților României la Congresul de la Berlin, Ion C. Brătianu și Mihail Kogălniceanu, pentru recunoașterea independenței. Acest demers diplomatic reprezintă un caz paradigmatic pentru coliziunea dintre idealurile de emancipare a comunității evreiești și interesele politice germane, care solicitau o satisfacție pecuniară pentru acțiunile investite în căile ferate române, coroborate cu politica românească de consolidare a statului național unitar.

Al treilea capitol al lucrării analizează evoluția cetățeniei în Transilvania marcând traseul de la primele demersuri petiționare în favoarea recunoașterii drepturilor națiunii române la resorturile mișcării memorandiste și la politizarea acțiunilor elitelor românești. Relativa liberalizare a politicii maghiare în Transilvania în primele decenii postpașoptiste au făcut posibile lucrările Dietei de la Sibiu din 1863 care admiteau egalitatea în drepturi a națiunii române cu națiunile „recepte”. Dizolvarea Dietei de la Sibiu conturează cele două direcții politice ale românilor din Transilvania: pasivismul, manifestat ca atitudine de neimplicare civică și de boicotare a activității publice, și activismul, care milita pentru promovarea intereselor românilor prin derularea de acțiuni concrete în limitele prevăzute de legislație. Instaurarea dualismului austro-ungar, în 1867, a generat o politică dură de maghiarizare ale cărei efecte, transpuse în plan legislativ și administrativ, au afectat comunitatea de români din Transilvania. În replică, petiționarismul românesc capătă o tot mai pronunțată dimensiune critică în raport cu legislația dualistă. Memorandul din 1892, cu întreaga mișcare pe care a generat-o, a avut un ecou deosebit în rândurile comunității românești și pe plan internațional contribuind decisiv la europenizarea cauzei românești. În acest context, demersurile românilor din Transilvania se manifestă tot mai accentuat în favoarea ideii de autodeterminare și, în final, de unire cu românii de dincolo de munți.

Realizarea României Mari a transformat idealul cultural al unirii tuturor românilor într-un singur stat național într-o realitate politică. Integrarea administrativă și legislativă a noilor provincii și a importantului procent de minorități naționale din noile provincii reprezentau tot atâtea provocări căreia noile elite românești trebuiau să le facă față. Dar, politica de unificare etnoculturală a autorităților centrale de la București nu a reușit să depășească identitatea regională în favoarea celei naționale, reformele întreprinse nefiind la înălțimea așteptărilor. Noua Constituție ar fi trebuit să rezolve aceste discrepanțe și să întărească reglementările legislative referitoare la cetățenie. Constituția din 1923 și Legea naționalității din 1924 au unificat pentru prima oară legislația românească în domeniul cetățeniei în acord cu principiile europene. Noua legislație privind cetățenia și tratatele internaționale la care România era parte trebuiau să rezolve de o manieră satisfăcătoare problema naturalizărilor și spinoasa chestiune evreiască. Incapacitatea elitelor interbelice de a gestiona noua realitate teritorială, demografică și administrativă demonstrează faptul că Marea Unire a fost o lecție din care avem încă de învățat.

Cuprins

Introducere	5
Capitolul I - Construcție instituțională și arhitectură constituțională în România modernă	
Prolegomene la istoria intelectuală a unui concept: cetățenia	14
Modernizare politică și tradiție juridică în definirea cetățeniei în prima jumătate a secolului al XIX-lea	26
Constituționalismul românesc – tradiții, particularități și evoluții în definirea ideii de cetățenie în prima jumătate a secolului al XIX-lea	40
Originile intelectuale ale ideii de cetățenie în România modernă	66
Capitolul II - Cum să devii cetățean. Dezbateri și polemici în jurul	
“chestiunii evreiești”	87
Antisemitismul românesc în secolul al XIX-lea – scurtă privire critică	88
Preambulul unei istorii: români și evrei de la coabitare la antisemitism	90
Antisemitismul românesc fin-de-siècle: câteva priviri de istorici și o concluzie.101	
Intelectualii români față în față cu chestiunea evreiască	106
Mihai Eminescu	108
Ioan Slavici	113
A. D. Xenopol	115
Nicolae Iorga	118
Vasile Conta	122
Constantin Rădulescu-Motru	124
Prevederi constituționale referitoare la situația evreilor	128
Emanciparea evreilor ca subiect de dezbatere constituțională	133
Restricții legislative și încercări de emancipare a evreilor	140
O schimbare de paradigmă: modificarea articolului 7 din Constituție	153
Dimensiunea juridică a modificării articolului 7 din Constituție	154
Dimensiunea politică a modificării articolului 7 din Constituție	165

Statistica naturalizării evreilor din România (1879 – 1900)	166
Argumentul alterității pozitive a evreilor: Petre P. Carp	170
Argumentul ireductibilității ontologice: Titu Maiorescu	173
Argumentul radical antisemit: <i>Moțiunea nerevizioniștilor</i>	178
Dimensiunea diplomatică a modificării articolului 7 din Constituție	182
Capitolul III – Autonomie și integrare – istoria intelectuală a cetățeniei în Transilvania	193
Instituția cetățeniei în Transilvania în perioada predualistă	193
Itinerariul pașoptist al cetățeniei	198
Autonomie, federalizare, unire	203
Dimensiuni ale cetățeniei în Transilvania în perioada dualistă	207
Pasivismul ca dimensiune civică a cetățeniei	211
Activismul ca dimensiune politică a cetățeniei	230
Cetățenia în contextul noii Constituții: teritorialitate, stat, națiune	237
O glisare de sens: cetățenie, etnicitate, specific național	243
Dimensiunea tradițională a specificului național: confruntări culturale	252
Concluzii	266
Anexe	269
Bibliografie	275
Indice de nume	299